

Problem strukture i djelovanja u djelu Anthonya Giddensa

SAŠA PUZIĆ
Zrinskih 40
G. Kuršanec

UDK: 316.2Giddens
316.012
Pregledni rad
Primljeno: 10. srpnja 1997.

Rad se bavi prikazom Giddensove teorijske konceptualizacije odnosa ljudskog djelovanja i društvene strukture. Uz uvodni dio i zaključna razmatranja, rad je tematski strukturiran oko ove osnovne problematike. Središnji dio čine tri analitička dijela: Djelovanje i djelujući subjekt, Struktura, i Strukturalna analiza. Kao što i sam naziv govori, odnosu djelovanja i strukture pristupa se prvo, na mikro razini, sa stajališta djelujućeg subjekta, zatim se prelazi na prikaz Giddensove ideje dualnosti strukture te se problem potom stavlja u kontekst socio-loške makro analize.

U zaključnom dijelu autor daje sažetu interpretaciju Giddensove konceptualizacije odnosa djelovanja i strukture, s naglaskom na kritici postvarujućih oblika mišljenja.

Ključne riječi: PRAKTIČNA SVIJEST, ONTOLOŠKA SIGURNOST, REFLEKSIVNO UPRAVLJANJE DJELOVANJEM, STRUKTURA, DUALNOST STRUKTURE, SISTEM

Uvod

Teorija strukturacije Anthonya Giddensa bavi se temeljnim problemom u proučavanju društva, tj. objašnjenjem same konstitucije socijalnog života. Iako ne razvija specifične analize u smislu empirijske elaboracije određenih socijalno-historijskih problema, teorija strukturacije zamišljena je da bude od pomoći u razvijanju takvih analiza i objašnjenja. Ona pripada onome što Giddens naziva "socijalna teorija". Socijalna teorija bavi se problemima koji su sastavni dio svih društvenih znanosti i čije razjašnjenje predstavlja njihov nužan temelj i preduvjet. Radi se u prvom redu o samoj biti ljudskog djelovanja i djelujućeg pojedinca, o pitanju konceptualizacije interakcije i njenom odnosu prema institucijama te napokon o praktičnom značenju socijalnoznanstvenih analiza¹ (Giddens, 1995:30). Znači, želi se osigurati jedinstven kategorijalan, konceptualan i istraživački fundament za različite socijalnoznanstvene discipline. Jednom riječju, teorija strukturacije osigurava ontološke osnove za formulaciju empirijski orijentiranih teorija i objašnjenja (Cohen, 1989:2), odnosno osigurava (u najširem smislu) njihov teorijski "frame of reference".

Ta ontološka problematika zastupljena u različitim teorijskim pristupima obilježena je temeljnim dualizmom subjektivizma i objektivizma, odnosno dualizmom djelovanja i strukture. Znači, između pristupa u kojima dolazi do izražaja shvaćanje po kojem društveni objekt "vlada" subjektom, tj. svjesno djelujućim pojedincem te pristupa koji se mogu opisati kao "voluntaristički" i u kojima je naglasak na čovjekovoj subjektivnosti. Radi se o problemu kako strukture determiniraju što pojedinci čine, kako su te strukture stvorene i koje su granice, ako takve uopće postoje, postavljene pojedinčevim mogućnostima da djeluje nezavisno od strukturalnih prinuda; drugim riječima, koje su granice čovjekovog djelovanja (*The Penguin Dictionary of Sociology*, 1994:9).

U kontekstu gore rečenog, Giddensova temeljna intencija jest da osigura teorijski okvir u kojem ima mjesta za čovjeka kao kreativno djelujućeg subjekta, a da istovremeno ne zane-

¹ Nasuprot ovakvom određenju socijalne teorije, sociologiju Giddens definira kao granu društvenih znanosti koja se bavi komparativnim proučavanjem društvenih institucija, i to u prvom redu onih društava nastalih s pojavom modernog industrijalizma (Giddens, 1987:1).

mari društvene okolnosti, tj. strukture, kao ograničavajuće i usmjeravajuće. Dakle, svojom formulacijom teorije strukturacije Giddens želi spojiti fenomen ljudskog djelovanja sa strukturalnim objašnjenjem, ili, drugačije rečeno, želi prevladati postojeći dualizam objektivizma i subjektivizma u društvenoj teoriji (Giddens, 1995:41).

Djelovanje i djelujući subjekt

Da bi se dalo adekvatno objašnjenje fenomena ljudskog djelovanja ono se mora, po Giddensu, analizirati u uskoj vezi sa samim djelujućim subjektom, i to kao kontinuirana struja ponašanja situirana u vremenu i prostoru, a ne kao agregat različitih i međusobno nezavisnih svrha, razloga i motiva (Giddens, 1979:2).

Giddens djelovanje definira kao "struju stvarnog ili razmatranog uplitanja tjelesnih bića u proces u svijetu nastupajućih događaja. ... Unutar koncepta djelovanja treba razlikovati: a) da je neka osoba "mogla djelovati drukčije" i da b) svijet konstituiran strujom procesualnih događaja nezavisnim od aktera, nema predodređenu budućnost" (Giddens, 1984:90). Da bi se izbjegli mogući nesporazumi, važno je ovdje istaći da Giddens naglašava razlikovanje općenitog karaktera djelovanja (agency ili action) od dovršenih radnji (acts). Djelovanje je kao kontinuirana struja ponašanja prvenstveno određeno svojom procesualnošću, dok je klasifikacija i razbijanje toka djelovanja na pojedine "djelove" rezultat refleksivnog procesa u kojemu je pažnja djelujućeg usmjerena samo na pojedini njegov aspekt. Stoga se djelovanje (kao proces) i pojedine radnje ne smiju izjednačavati. Radnje se kao takve konstituiraju samo putem diskurzivnog momenta pažnje koja se usmjerava na "duree", odnosno na struju "proživljenog iskustva"² (Giddens, 1995:54). Znači, "identificirani" segmenti djelovanja (acts), moraju se razlikovati od samog djelovanja (agency ili action) koje se kod Giddensa načelno odnosi na proživljeni proces svakodnevnog ponašanja (Giddens, 1984:89). Nasuprot tome, same "identificirane" radnje (acts), pored toga što nužno impliciraju moment diskurzivne svjesnosti, mogu se opisati kao neka vrsta procesa u vremenu koji ima svoj početak i kraj, koji se "integrira" putem određenog problema i koji je smješten unutar preglednog socijalnog i prostornog konteksta (Schönbauer, 1994:6).

Kao što je već spomenuto, Giddens naglašava okolnost da se fenomen djelovanja mora analizirati paralelno s djelujućim subjektom. Akter ili djelujući subjekt definiran je prvenstveno dvama analitičkim momentima: "sposobnošću" (capability) i "znanjem" (knowledgeability); neki akter uvijek je mogao djelovati i drukčije - bilo pozitivno u smislu intervencija u proces "događanja u svijetu" bilo negativno u smislu uzdržavanja od istih - te isto tako djelujući subjekt uvijek "zna" što radi (na razini diskurzivne ili praktične svijesti)³, tj. posjeduje "vještine" koje mu omogućavaju djelovanje.

"Capability" kao mogućnost "drukčijeg djelovanja" izražava se rutinski i prešutno kao karakteristika svakodnevnog ponašanja. Okolnost da je akter "mogao djelovati drukčije" implicira da je samo djelovanje uvijek u većoj ili manjoj mjeri pod kontrolom djelujućih; što god da se desilo, ne bi se desilo da se pojedinac nije umiješao⁴ (Giddens, 1995:60). Djelovanje je

² Za razliku od "veberijanski" shvaćene ideje djelovanja, po kojoj se djelovanje razlikuje od refleksivnog "ponašanja" utoliko što mu djelujući pripisuje neko subjektivno značenje, Giddens fenomen djelovanja tretira na način blizak Schutz. Schutz razlikuje djelovanje od "dovršenih" radnji jer se sa subjektivnog stajališta aktera djelovanje javlja kao "proživljeno iskustvo". Pretpostavka po kojoj akter djelovanju pripisuje neko svjesno značenje pogrešna je budući da je akter uvijek zapleten u procesualnost djelovanja, te se značenje onda iskustvima može pripisati samo retrospektivno u odnosu na protekle radnje (Giddens, 1984:33).

³ Pojmovi diskurzivne i praktične svijesti objašnjeni su u daljnjem tekstu.

⁴ Kontrola se ovdje ne smije poistovjetiti sa svjesno namjeravanom "manipulacijom", već se mora shvatiti prvenstveno kao rutinski refleksivno upravljanje vlastitim ponašanjem.

tako izjednačeno s transformativnom sposobnošću djelujućih aktera, te u tom smislu moć logički prethodi svim aspektima ljudskog djelovanja. Radi pravilnog razumijevanja odnosa između "moći" i djelovanja važno je naglasiti da se djelovati (u strogom pojmovnom smislu) može i u okolnostima društvene prinude, tj. kada pojedinci "nemaju izbora". "Čovjek koji za sunčana dana zbog svojih poslovnih obaveza mora ostati u uredu, nije u istoj situaciji, kao netko tko mora ostati kod kuće zato što je slomio obje noge" (Giddens, 1984:90). Uzdržavanje od "drukčijeg djelovanja" također je djelovanje; ne imati "drugog izbora" ne implicira puko reagiranje. Giddens ističe da tradicionalna strukturalno-teoretska sociologija uporno prevlađa ovo razlikovanje, te onda socijalne prinude tretira poput prirodnih sila (Giddens, 1995:66). Moć je, također, s distributivnog aspekta unutar interakcije uvijek podijeljena, pa svaki individuum principijelno zadržava inherentnu mogućnost utjecaja. Strukture vlasti svojstvene društvenim institucijama ne izjedruju automatski "poslušna tijela", već te strukture uključuju uređene odnose autonomije i ovisnosti među djelujućim akterima; svi oblici ovisnosti stoga uključuju određene resurse uz pomoć kojih potčinjeni mogu utjecati na ponašanje nadređenih. Ova pojava izraz je onoga što Giddens naziva "dijalektika kontrole" (dialectic of control) u odnosima moći.

Drugi konstitutivni moment koji definira aktera kao takvog jest "znanje" (knowledgeability) ili ono što Giddens zove "refleksivno upravljanje djelovanjem" (reflexive monitoring of action). Kao ljudska bića "osjećamo se slobodni u tom smislu, da odlučujemo o našem djelovanju u svjetlu onoga što znamo o nama samima, kontekstu naših aktivnosti i njihovim vjerojatnim ishodima" (Giddens, 1987:3). Znači, karakteristika čovjeka kao slobodno djelujućeg bića koje je moglo "djelovati drukčije", nužno uključuje moment refleksivnosti. No da bi se ovako shvaćena refleksivnost mogla adekvatno rasvijetliti, potrebno je najprije razmotriti strukturu samog djelovanja.

Giddensov "stratifikacijski model djelovanja" (stratification model of action) uključuje refleksivno upravljanje djelovanjem (reflexive monitoring of action), racionalizaciju djelovanja (rationalisation of action) te motivaciju (motivation of action). Svi ovi elementi čine aspekte subjektivnosti djelujućih, no isti se ne smiju shvatiti kao statična "stanja duha", već uvijek kao kontinuirani subjektivni procesi koji karakteriziraju svako ljudsko djelovanje.

Refleksivno upravljanje djelovanjem od strane djelujućih pojedinaca integralna je karakteristika svakodnevnog ponašanja, a odnosi se na procese kroz koje akteri utječu na kontinuirani tijek socijalnog života. Ono označava svrhoviti karakter ljudskog ponašanja te naglašava intencionalnost kao proces (Giddens, 1979:56). Po Giddensu biti čovjekom znači svrhovito djelovati, odnosno znati što se čini i zašto se nešto čini. No određenje čovjeka kao svrhovito djelujućeg bića ne implicira po sebi i hermeneutički voluntarizam, tj. zahvaćanje ljudskog djelovanja isključivo putem nečijih svjesnih namjera, već se štoviše svaki oblik ljudskog djelovanja uvijek može smatrati mnogostruko determiniranim. I najtrivijalniji oblici svakodnevnog ponašanja jesu intencionalni, pa se i široki spektar svakodnevnih rutina mora tretirati kao svrhovito djelovanje, a ne kao puko ponašanje koje se izvodi "bez razmišljanja" (Giddens, 1984:91). Ova teza je od ključne važnosti za valjano razumijevanje cjelokupne Giddensove teorije strukturacije, jer Giddens intencionalnost ne izjednačava s u svijesti prisutnim ciljnim orijentacijama, tj. pojedinačnim svjesnim namjerama, već intencionalnost određuje znatno šire kao sposobnost za samorefleksivnu kontrolu u tekućem ponašanju; kao sposobnost za kontrolu vlastitog ponašanja, reakcija drugih na to ponašanje, kao i okolnosti u kojima se ovi procesi odvijaju. Ali, intencionalnost u svakom slučaju pretpostavlja "znanje". Giddens definira kao intencionalnu "svaku radnju za koju djelujući zna (vjeruje), da ista dovodi do određenog rezultata ili da posjeduje određeno svojstvo, i u kojoj se djelujući služi tim znanjem da bi postigao određeni rezultat ili svojstvo" (Giddens, 1984:91-92). Većina ovako definiranog intencionalnog djelovanja odvija se kroz prešutno primjenjivanje znanja na razini praktične svijesti (practical consciousness) pa se radi pravilnog razumijevanja na ovom mje-

stu mora ukazati na Giddensovo razlikovanje razina ljudske svjesnosti. Samo refleksivno upravljanje djelovanjem može se odvijati na razini diskurzivne svijesti (discursive consciousness), na razini praktične svijesti (practical consciousness), te može biti i nesvjesno motivirano. Na razini diskurzivne svijesti pojedinci su u mogućnosti izraziti svoje djelovanje verbalno, tj. diskurzivno, te mogu dati objašnjenja o uvjetima svoga djelovanja. No ta objašnjenja ni izdaleka ne iscrpljuju sve znanje ili kompetenciju kojom raspolažu djelujući pojedinci. To znanje je prešutno, na razini praktične svijesti mnogo bogatije, diferenciranije i raznovrsnije od onog čega su ljudi diskurzivno svjesni pa je praktična svijest na izvjestan način nesvjesna (Giddens, 1987:63). Ona se sastoji od formi znanja koje se ne mogu trenutno verbalizirati, jer postoji razlika između onog što se može izreći i onog što se obično jednostavno čini; razlika između znanja o tome "što se čini" i "praktičnog" znanja koje se ograničava na ono "kako se čini". No između diskurzivne svijesti i praktične svijesti ne postoji rigidna odijeljenost, te se ponekad može ono što je dotad bilo poznato samo prešutno, tj. na razini praktične svijesti, prevesti u diskurzivnu formu - za razliku od odnosa između diskurzivne svijesti i nesvjesnoga, između kojih postoje barijere koje se temelje na mehanizmima potiskivanja. Giddens naglašava da je pojam praktične svijesti fundamentalan za teoriju strukturacije (Giddens, 1995:57), no isto tako da se ovaj ne može adekvatno konceptualizirati ako ga interpretiramo odvojeno od refleksivnog upravljanja djelovanjem zasnovanog na intencionalnosti. Definirajući intencionalnost kao primjenjivanje znanja u svrhu postizanja određenog rezultata, Giddens je u mogućnosti i najrutiniziranije ponašanje odrediti kao svrhovito refleksivno djelovanje, te se na taj način odmaći od subjektivističke perspektive u kojoj se djelovanje svodi na egzekuciju unaprijed usvojenih namjera, vrijednosti ili motiva i gdje je onda determinirano isključivo subjektivnim značenjima koja mu pojedinci pripisuju. Djelovanje se stoga u ovakvim subjektivističkim tradicijama obično svodi na agregat međusobno odvojenih radnji, dok Giddens nasuprot tome ističe procesualnost djelovanja kao njegovu osnovnu karakteristiku.

Svojim postojanim isticanjem procesualnosti ljudskog djelovanja Giddens, za razliku od gore opisanih individualističkih i subjektivističkih pristupa, djelovanju prilazi s pozicije decentralizacije subjekta gdje se u središtu ne nalazi toliko individualni subjekt (sa svojim osobnim "razlozima" i namjerama), koliko sam tijekom djelovanja u određenim prostorno-vremenskim kontekstima, odnosno proces proizvodnja društvenog života koji svoj temeljni iskaz poprima na razini praktične svijesti.

Ovaj kontinuirani proces (re)produkcije može se onda shvatiti i kao osnovna odrednica ljudskog praksisa.

Refleksivno upravljanje djelovanjem odvija se uvijek pred pozadinom racionalizacije djelovanja, čime Giddens naglašava okolnost da akteri razvijaju "teorijsko" razumijevanje o razlozima svoga djelovanja. Racionalizacija djelovanja odvija se, poput refleksivnog upravljanja, u pravilu prešutno kao integralna karakteristika ljudskog vladanja, no ista opisuje i sposobnost djelujućih da verbalno formuliraju razloge za svoje ponašanje. Ako intencionalnost označava primjenu "znanja" u svrhu postizanja određenih rezultata ili događaja, racionalizacija osigurava "teorijsko" razumijevanje razloga djelovanja (zašto je neko "sredstvo" prikladno za postizanje određenog cilja), te se racionalizacija onda općenito može odrediti kao proces u kojem pojedinci zadržavaju prešutno razumijevanje o učincima svoga djelovanja. Akteri su stoga uvijek "znajuće" (knowledgeable) djelujući pa se, po Giddensu, njihovi razlozi djelovanja mogu smatrati uzrocima istog.

Dok su razlozi povezani s uzrocima djelovanja, motivi se odnose prema potrebama djelujućih, kojih se djelovanje može onda opisati kao posljedica tih potreba (Giddens, 1984:102). Unatoč tomu, motivacija nema, po Giddensu, za razliku od refleksivnog upravljanja ili racionalizacije direktnog utjecaja na kontinuitet svakodnevnih aktivnosti. Motivacija određuje potencijal za djelovanje, a ne način na koji se ono trajno izvršava, pa motivi zato samo u neobičnim okolnostima, tj. kada se napušta rutina svakodnevnih praksa, izravno utječu

na tok djelovanja. Giddens stoga tvrdi da se velik dio svakodnevnih rutina odvija u nedostatku očiglednih motiva. Motivi su najvećim dijelom izravno odgovorni samo za obuhvatne planove ili programe unutar kojih dolaze do izražaja različiti oblici rutiniziranih aktivnosti (Giddens, 1995:57). Takvi motivi su onda motivi kojih je akter (manje ili više) diskurzivno svjestan, odnosno takvi koje možemo riječima formulirati. No Giddensov pojam motivacije pokriva kako akterove svjesne potrebe tako i želje koje su van dohvata svjesnosti djelujućeg pojedinca (Giddens, 1984:103). Giddensova osnovna teza jest da "velik dio našeg svakodnevnog ponašanja nije direktno motiviran" (Giddens, 1995:57). U kontekstu gore rečenog postavlja se onda sljedeće pitanje: Ako značajan dio svakodnevnog rutinskog ponašanja nije direktno motiviran, kako to da pojedini akteri uglavnom vrlo teško odstupaju od čvrsto uhodanih rutina svakodnevnog života? Odgovor na ovo pitanje stoji u uskoj vezi s fenomenom koji Giddens naziva potrebom za "ontološkom sigurnošću" (ontological security), tj. subjektivnim stanjem svijesti koje je zaštićeno poznatošću svakodnevnih životnih rutina, a koje se javlja pred pozadinom difuzne anksioznosti (Cohen, 1989:153).

Giddens drži da svi pojedinci imaju nesvjesnu potrebu za ontološkom sigurnošću koja se kao takva zasniva na formiranju i razvijanju odnosa povjerenja, odnosno na implicitnoj vjeri djelujućih u konvencije i rutine svakodnevnog života (Giddens, 1979:219). Iako se osjećaj ontološke sigurnosti javlja na nesvjesnoj razini kao vjera u kontinuitet predmetnog svijeta i socijalnog života, ista se ostvaruje i održava putem mogućnosti kontrole djelovanja unutar predvidljivih rutina svakodnevice te predstavlja istovremeno kako najopćenitiji motiv ljudskog ponašanja tako i aktivno postignuće djelujućeg subjekta.

Unatoč tomu što se svakodnevni život općenito odvija kao struja intencionalnog djelovanja, Giddens ističe da pojedine radnje uvijek imaju i nenamjeravane posljedice koje se, kao dio sistemskih procesa povratne sprege, mogu ponovno javiti u vidu nepriznatih uvjeta djelovanja⁵. Iz ovoga proizlazi da je svako objašnjenje djelovanja koje se bavi isključivo djelujućim subjektom nužno ograničeno, jer su nepriznati uvjeti i nenamjeravane posljedice po definiciji nedostupne racionalizaciji djelujućih.

Nerefleksivni procesi povratne sprege javljaju se na dva načina. Nenamjeravane posljedice mogu postati nepriznati uvjeti djelovanja kao dio "homeostatskih lukova" (homeostatic loops) - kauzalni činioci koji u sklopu sistemске reprodukcije produciraju efekt povratne sprege i gdje se ova povratna sprega javlja kao rezultat nenamjeravanih posljedica (za ilustraciju ovakvog procesa može poslužiti famozni Mertonov primjer ceremonije dozivanja kiše kod Hopi indijanaca, no bez Mertonovih funkcionalističkih implikacija) - dok drugi vid nenamjeravanih posljedica predstavlja reprodukcija struktura kao osnovnih preduvjeta djelovanja. Razjašnjenje ovoga drugog procesa zahtijeva analizu Giddensova koncepta strukture.

Struktura

Struktura se u društvenoj teoriji, i to prvenstveno u anglosaksonskoj tradiciji, obično shvaća deskriptivno kao obrazac društvenih odnosa u određenom društvenom kontekstu; "...socijalna struktura označava trajne, uređene obrasce odnosa između elemenata nekog društva... Sociolozi obično upotrebljavaju koncepte društvene strukture da bi nešto objasnili, a to obično znači da je to objašnjenje onda uzročno objašnjenje" (*The Penguin Dictionary of Sociology*, 1994:391). Pri ovakvom određenju koncepta strukture uobičajeno je da se pred očima ima slika koja nalikuje nosivim gredama neke zgrade ili kosturu čovjeka. Struktura je onda izvanjska ljudskom djelovanju, odnosno neka vrst okvira koji određuje to djelovanje i koji ograničava slobodu i spontanost od nje nezavisno konstituiranih subjekata.

⁵ Ovo je važno naglasiti kako bi se ukazalo na nužnu ograničenost teorijskih konceptata koji se usredotočuju isključivo na individualnog aktera.

Giddens predlaže da bismo trebali prestati strukturu shvaćati na taj način i umjesto toga ideju strukture konceptualizirati kao pravila i resurse uključene u konstituciju društvenog života. "Pod pojmom strukture ne mislim na, kao što je to uobičajeno u funkcionalizmu, deskriptivnu analizu odnosa interakcije, koji čine organizacije i kolektive, već na sisteme generativnih pravila i resursa" (Giddens, 1984:155).

Ta pravila i resursi strukturiraju svaki proces interakcije, no istovremeno se u tom procesu reproduciraju. Ovu temeljnu crtu društvene reprodukcije po kojoj je struktura uvijek konstitutivna u odnosu na društveno djelovanje te istovremeno rezultat toga djelovanja, Giddens naziva "dualnost strukture" (duality of structure). "Dualnost strukture odnosi se na esencijalnu rekurzivnost socijalnog života konstituiranog u društvenim praksama: struktura je oboje, medij i rezultat reprodukcije praksa. Struktura ulazi istovremeno u konstituciju djelujućeg i društvenih praksa, i postoji u generativnim trenucima te konstitucije" (Giddens, 1979:5). Struktura se stoga ne konceptualizira kao izvanjsko ograničenje (inače slobodnog) djelovanja, već kao njegov esencijalni dio; struktura ograničava svako djelovanje, ali ga ujedno i omogućuje (Giddens, 1995:227). Struktura i djelovanje stoga nisu suprotstavljeni koncepti (svako djelovanje upućeno je na strukturu, dok društvena struktura postoji samo kroz moment djelovanja), štoviše ideja dualnosti strukture izražava njihovu nužnu uzajamnu ovisnost te ukazuje na praksiološki karakter Giddensove konceptualizacije konstitucije društvenog života. Tvrditi da se strukture reproduciraju putem dualnosti strukture znači da se strukture rekonstituiraju svaki puta kada se (prešutno) primjenjuju određena pravila na osnovu kojih akteri djeluju, a ta rekonstitucija osvježuje i osnažuje akterovo poznavanje postojećih kognitivnih elemenata u obliku "tragova pamćenja", odnosno učvršćuje "zajedničko znanje" (mutual knowledge) na osnovu kojeg pojedinci kroz svoje ponašanje "definišu situaciju". Zajedničko znanje dio je praktične svijesti svakog djelujućeg pojedinca te podrazumijeva konvencije s kojima djelujući moraju biti upoznati kako bi smisleno komunicirali s drugim pojedincima u sklopu društvene interakcije (Giddens, 1987:65). Ova pravila ili konvencije predstavljaju preduvjete bilo kakve stabilnosti i predvidljivosti unutar društvenih odnosa, a Giddens ih određuje kao "tehnike ili generalizirajuće procedure koje se primjenjuju u izvođenju i istovremenoj reprodukciji socijalnih praksa" (Giddens, 1995:73).

Toliko u najkraćim crtama o pravilima. No, koncept strukture obuhvaća pored pravila i resurse, koje Giddens smatra osnovama za konstituiranje odnosa moći unutar interakcije, jer moć je, kako Giddens naglašava, integralni element svake interakcije pa samim time i reprodukcije socijalnih praksa u sklopu dualnosti strukture. Upotreba moći izražava se kroz resurse koje akteri unose u proizvodnju interakcije i kojima se služe kako bi upravljali njenim tokom (Giddens, 1979:93). Resursi se općenito mogu podijeliti na autoritativne (authoritative resources), koji potječu od kontrole i koordinacije djelovanja drugih, i na alokativne (allocative resources) koji potječu od kontrole nad materijalnim proizvodima ili određenim aspektima materijalnog svijeta.

Značajna teorijska implikacija Giddensova definiranja strukture kao pravila i resursa jest ukidanje tradicionalne podjele na statiku i dinamiku unutar društvene teorije. Giddens kritizira tretiranje strukture kao obrazaca društvenih odnosa, jer se ono temelji na izdvajanju sinkronijske dimenzije, odnosno na implicitnoj usporedbi društvene strukture sa strukturom organizma ili strukturom zgrade. Pa kao što se anatomija organizma može proučavati nezavisno od njegova funkcioniranja, tako se i društvena struktura može izolirati i zasebno analizirati. No Giddens upozorava da ova usporedba ispušta iz vida temeljnu razliku što postoji između anatomije tijela i strukture nekog društva: dok se struktura određenog organizma može analizirati i kada sam organizam više ne funkcionira, društvena struktura prestaje egzistirati kada prestane funkcionirati; anatomija tijela ili noseći zidovi zgrade imaju neposrednu prezentnost kakva društvenoj strukturi nedostaje (Giddens, 1979:62). Stoga kada se govori o strukturi kao obrascima interakcije, gdje se sama temporalnost tretira isključivo kao vremen-

ski okvir interakcije i izjednačava s društvenom promjenom, previđa se problem društvene reprodukcije, odnosno okolnost da se društvena stabilnost ne može odvojiti od trajanja u vremenu. Giddens nasuprot ovakvom ignoriranju temporalnosti postojano naglašava kako je i vremenska dimenzija (pored strukturalne i prostorne) konstitutivna za ono što doživljavamo kao društvenu stvarnost (Giddens, 1987:144). Suprotno uobičajenom izjednačavanju dinamike s promjenom i statike sa stabilnošću, Giddens putem svoga koncepta dualnosti strukture ističe njihov dijalektički odnos koji se fokusira u permanentnom procesu društvene strukturalizacije. Drugim riječima, središnji predmet proučavanja u teoriji strukturalizacije nisu strukture per se, već su to, kao što i samo ime govori, uvijek dinamički procesi strukturalizacije.

Strukturalna analiza

Pravila i resurse što čine strukturu Giddens principijelno definira kao strukturalne karakteristike (structural properties) društvenih sistema u čiju su reprodukciju te strukturalne karakteristike (kao pravila i resursi) rekurzivno upletene. Iako naglašava da strukture egzistiraju, osim u momentima strukturalizacije, samo paradigmatički izvan prostora i vremena, Giddens ne odbacuje konotaciju "vidljivog obrasca" koja se uobičajeno pripisuje pojmu socijalne strukture. U sklopu teorije strukturalizacije ovo značenje pripada pojmu "sistem", no s nužnim dodatkom da društveni sistemi tvore obrasce u vremenu i prostoru isključivo kroz kontinuitete (momente) društvene reprodukcije. Socijalni sistemi su "reproducirani odnosi koji postoje između aktera ili kolektiviteta organiziranih kao uobičajene društvene prakse" (Giddens, 1995:77). Giddens upozorava da se koncept socijalnog sistema odnosi u najširem smislu na reproduciranu međuovisnost akcije, tj. "na odnos u kojem promjene u jednom ili više dijelova, iniciraju promjene u drugim dijelovima, a te promjene proizvode, opet, promjene u dijelovima u kojima se javila prvobitna promjena" (Giddens, 1979:76). Sistemska reprodukcija ne može se stoga svesti isključivo na socijalnu reprodukciju, jer nenamjeravane posljedice djelovanja nadilaze rekurzivne efekte dualnosti strukture, te se u formi transformacija društvenih i materijalnih okolnosti u sklopu reprodukcije socijalnih sistema javljaju kao uvjeti daljnjeg djelovanja; zahvaljujući posljedicama pojedinih akcija socijalne prakse nalaze se u složenim odnosima uzajamne ovisnosti. Kao primjer za ilustraciju sistemske međuovisnosti unutar procesa sistemske reprodukcije može se navesti tzv. "krug siromaštva": materijalna deprivacija → siromašno školovanje → niska razina zaposlenja → materijalna deprivacija, gdje se u formi kauzalnih lukova nenamjeravane posljedice svakog momenta konačno javljaju kao njegove nepriznate pretpostavke.

Kako bi se ove transformacije, odnosno uzajamnosti i isprepletenosti strukturalnih karakteristika socijalnih sistema mogle adekvatno analizirati, Giddens uvodi razlikovanje "institucionalne analize" (institutional analysis) i "analize strateškog ponašanja" (analysis of strategic conduct).

Analiza strateškog ponašanja analizira konstituiranje socijalnih sistema tako što pažnju usmjerava na procedure kroz koje se društvene prakse generiraju i reproduciraju, odnosno proučava načine na koje akteri primjenjuju strukturalne elemente (pravila i resurse) unutar interakcija u specifičnim prostorno-vremenskim kontekstima. Analiza strateškog ponašanja istovremeno implicira privremenu suspenziju problematike strukturalnih karakteristika sistema.

S druge strane, institucionalna analiza tematizira u prvom redu strukture kao kontinuirano reproducirane karakteristike društvenih sistema, odnosno kao njihova institucionalizirana obilježja, istovremeno izdvajajući područje samog izvođenja društvenih praksi. Institucionalna analiza predviđena je da olakša zahvaćanje strukturalne međuovisnosti i razumijevanje isprepletenosti strukturalnih karakteristika što "vežu" socijalne sisteme. Budući da strukture stvarno postoje samo u trenucima njihove (re)produkcije, odnosno u trenucima izvođenja društvenih praksi, analiza strukturalnih karakteristika sistema zahtijeva privremeno "zagradivanje" (bracketing) stvarne strukturalizacije i premještanje u virtualnu sferu "izvan prostora i vremena".

Ova distinkcija s pripadajućim privremenim zagrađivanjem određenih područja isključivo je metodološke prirode i ne smije se izjednačavati s ontološkim dualizmom - struktura versus djelovanje (Giddens, 1979:80). Temporalna suspenzija involvirana u gornju podjelu služi jedino olakšavanju istraživačkog i teorijskog rada usmjerenog ili prvenstveno na proceduralni sadržaj društvenih praksa ili na strukturalne karakteristike socijalnih sistema i ne odnosi se na ontološke osnove same teorije koja gore spomenuti dualizam shvaća kao dualnost, dualnost strukture.

Kako raspored strukturalnih karakteristika društvenih sistema nije slučajan, otkrivanje relacija između istih zahtjeva, kao što je već spomenuto, uvođenje analitičkih modela koji nam olakšavaju zahvaćanje karakterističnih odnosa systemske međuovisnosti. No, Giddens sve koncepte razvijene u sklopu institucionalne analize tretira isključivo kao analitičke apstrakcije od konkretnih procesa strukturacije, ali zato ništa manje i kao stvarne aspekte društvenog života.⁶ Ovo je važno istaći kako bi se izbjeglo shvaćanje institucionaliziranih strukturalnih karakteristika sistema kao neovisnih društvenih kvaliteta "sui generis", jer Giddens u analizi društvene stvarnosti ne polazi poput mnogih "strukturalista" od strukturalne dekonstrukcije te stvarnosti, već, kako primjećuje Cohen, "iskazuje duboki respekt prema činjenici da je društveni život konstituiran u produkciji i reprodukciji konkretnih oblika praksa i relacija..." (Cohen, 1989:234). To znači da se ne smije podleći iskušenju da se ovi strukturalni koncepti na bilo koji način hipostaziraju te da se onda tretiraju kao konkretne sile, odnosno kao uzročni u smislu da neposredno determiniraju socijalni život - iako indirektno doprinose njegovoj determinaciji kao ograničavajući i omogućavajući momenti društvenog djelovanja.

Giddensovo shvaćanje stoga izražava jasnu kritiku objektivističkih pristupa u analizi društva koji društveni sistem tretiraju poput kvazi "djelujućeg subjekta" koji na ovaj ili onaj način intervenira u tok društvenog života. Tako Durkheim samoubojstvo interpretira kao posljedicu "slabe socijalne integracije", Merton latentnu funkciju jačanja socijalne kohezije kao stvarni uzrok "plesa kiše", a Parsons postojanje političkog sistema kao posljedicu sistemskog funkcionalnog imperativa. U svim ovim primjerima fokusira se "racionalnost" društvenog sistema, dok Giddens, upravo suprotno, pažnju usmjerava prema racionalnosti aktera koji djeluju na temelju određenih razloga i motiva. Jer, strukturalne karakteristike socijalnih sistema postoje, pa onda nužno i izvršavaju strukturalnu prinudu, samo kroz kontinuitete socijalne reprodukcije, tj. kroz refleksivno upravljanje djelovanjem od strane određenih pojedinaca. Znači, kod Giddensa strukture nisu djelujućima izvanjske, već u obliku pravila iste čine integralni dio "praktičnog znanja" svakog djelujućeg pojedinca. Giddens upozorava da strukturalno-teoretske pristupe karakterizira upravo posvemašnje ignoriranje praktične svijesti (Giddens, 1995:335), što po sebi implicira da se i procesi socijalne reprodukcije uzimaju "zdravo za gotovo". Po uzoru na prirodne znanosti ove tradicije onda isključivo teže osvjetljavanju strukturalne prinude koja se u bitnome ne razlikuje od djelovanja uzročnih sila u prirodi. Drugim riječima, uslijed djelovanja eksternih sila moguće djelovanje pojedinaca oštro je ograničeno, pa se i zadatak sociologije sastoji prvenstveno od pronalaženja i izoliranja "datih" izvora strukturalne prinude. No Giddens upozorava na nelegitimnost ovakvih strukturalističkih koncepata koji prelaze preko načelne razlike što postoji između "neosobnih sila" koje djeluju u prirodi i strukturalne prinude u društvu i koji ovim drugima pripisuju izvor kauzalnosti jednak silama koje određuju fenomene u prirodi (Giddens, 1995:152). Do ovakvog izjednačavanja dolazi po Giddensu zbog toga što pojedini društveni fenomeni ostavljaju dojam "nezauzumljivosti" sličan djelovanju prirodnih sila; djelujući pojedinci ne mogu im se oduprijeti jer "nemaju drugog izbora", ali "nemati drugog izbora" ovdje pretpostavlja da pojedinci po sebi akceptiraju odgovarajuće ciljeve za čije ostvarenje onda moraju adekvatno prilagoditi svoje

⁶ Giddens upozorava da se strukturalni koncepti ne smiju tretirati kao od strane istraživača "izmišljeni" modeli, kao što to npr. čini Levi-Strauss. (Giddens, 1979:63)

ponašanje. Drugim riječima, djelujući se uzdržavaju od "mogućnosti drukčijeg djelovanja" zato što imaju "dobre razloge" za svoje djelovanje. Stoga se u određivanju uzročnosti društvenih pojava, pored strukturalnih momenata, uvijek moraju uzeti u obzir motivi i razlozi djelujućih, pa Giddens upozorava da nešto poput samostalne kategorije strukturalnog objašnjenja nije moguće u društvenim znanostima. Moguća je jedino "interpretacija načina na koji različiti oblici društvene prinude utječu na ljudsko djelovanje" (Giddens, 1995:270), te se strukturalna analiza stoga uvijek mora dovesti u (barem implicitni) odnos s hermeneutičkim aspektom socijalne reprodukcije, znači s analizom motiva i razloga djelujućih pojedinaca.

Giddens posebno ističe da inherentna uzajamnost strukturalne prinude i motiva te razloga djelovanja nalazi svoj izraz u permanentnoj potencijalnoj promjenljivoj prirode strukturalne prinude. Jer, u slučaju da se motivi djelujućih redefinišu, npr. uslijed emancipacije klasne ili kakve druge grupne svijesti ili u terminologiji teorije strukturacije ako se procesi strukturacije, koji su se dotad odvijali primarno na razini praktične svijesti, "podignu" na razinu diskurzivne svjesnosti, akterima se automatski otvaraju i dotad nerealizirane opcije djelovanja (a koje se opet temelje na svim društvenim odnosima inherentnoj "dijalektici kontrole").

Umjesto zaključka

Oblici društvenog života odnosno socijalne organizacije što karakteriziraju suvremena društva, podvrgnuti su promjenama čiji tempo i intenzitet nadilazi sva dosadašnja iskustva. "Nezaustavljivost" i brzina ovih promjena nerijetko izazivaju stanje dezorijentiranosti, odnosno osjećaj prepuštenosti neodređenim društvenim silama, a kojima se često ne suprotstavlja mnogo više do li fatalizam i rezignacija ili se rješenje pak traži u svojevrsnom "povratku korijenima". No nijedna od ovih opcija ne može se po našem mišljenju smatrati adekvatnim naputkom za istinsko djelovanje u smislu upravljanja događajima.

U svjetlu rečenoga, Giddensova konceptualizacija odnosa strukture i djelovanja posjeduje onda uvijek latentno prisutan "emancipatorski input" koji postaje tim važniji što smo više u poziciji da se svakodnevno suočavamo s nepredvidljivošću i neprozirnošću društvenog života. Tako se primjerice djelovanje društvenih prinuda - usprkos visokom stupnju autonomnosti u odnosu na individualnu situaciju - u pravilu na ovaj ili onaj način prelama i kroz "trivialnosti" naših svakodnevnica, a koje sa svoje strane postojano daju svoj "tihi" doprinos strukturaciji društvene stvarnosti. Jer, djelovanje ljudi nije determinirano nekim izvanjskim nadindividualnim (totalnim) silama gdje se paralelno s time svakodnevne rutine javljaju samo kao manje-više "repetitivno" ponašanje bez nekog većeg značenja po društveni život u cjelini, već upravo obrnuto, te rutine predstavljaju samu supstancu društvenog života iz koje se neprekidno "deriviraju" različiti elementi systemske reprodukcije, a koji nužno povratno utječu na iste te rutine. Ako se ovom temeljnom uvidu doda teza po kojoj se strukturalna prinuda⁷ ne izjednačava s izvanjskošću društvenih struktura per se (u smislu da je ista "neutralna" prema motivima i razlozima djelujućih pojedinaca), već isključivo s kontekstualnošću djelovanja (što onda podrazumijeva i različite oblike svjesnosti) (Giddens, 1995:230), perspektiva gledanja na društvo dobiva novu, postvarujućim formama mišljenja oponirajuću kvalitetu.

Sociologiji kao najopćenitijem tipu refleksije o modernom društvu pripada ovdje ključna uloga. Jer, sociologija, sa svojim odmakom od samorazumljivog s jedne strane, kao i širokim zahvaćanjem systemskih međuzavisnosti s druge, otvara nove perspektive mogućeg (djelovanja), pa je svaka sociološka analiza implicitno i društvena kritika s, u zavisnosti od okolnosti, većim ili manjim transformativnim implikacijama. Umjesto da se društveni odnosi naturaliziraju te da se tretiraju kao da su proizvod autonomnih "sila", sociologija se javlja kao potencijalno "oslobađajuća" aktivnost koja otvara nove perspektive u razumijevanju naših

⁷ Za razliku od materijalne prinude, odnosno negativnih sankcija (Giddens, 1995:230).

svakodnevnih postupaka (kao temelja strukturacije društvenog svijeta) te nam omogućava dotad neanticipirane uvide u načine funkcioniranja društvenih institucija kojih smo nužno svi mi dio. Stoga je (uslijed svoje ontološke zasnovanosti) mogućnost promjene etablirane društvene stvarnosti, ma koliko na prvi pogled izgledala nevjerojatnom, uvijek latentno prisutna i to naravno ne samo u konstruktivnom smislu. Djelovanje pojedinaca ne može se svesti na prilagođavanje društvenim uzrocima, odnosno društvenim zakonitostima, što kao krajnja konzekvenca nužno proizlazi iz objektivističke perspektive i koja zato često ne može izbjeći opasnosti reificirajućeg diskursa. Individuum nije nemoćno prepušten nadindividualnim strukturama, već se društvene konstelacije konstituiraju dijalektički. "Ako se jednom izolirane relacije između strukturalnih karakteristika tretiraju kao da imaju svoju vlastitu "unutarnju dinamiku"... , a ne kao kontinuirano reproducirane pretpostavke, djelovanje pojedinaca... čini se suvišnim. Ukupni uvjeti systemske reprodukcije ni u kom slučaju nisu "zajamčeni" strukturalnim odnosima o kojima (kontrafaktično) ovisе" (Giddens, 1995:247). Jer, kada bi tako bilo, ljudi bi se stvarno sveli na "lutke na koncu" vođene bilo božjom providnošću bilo kakvom racionalnijom "nužnošću", ali uvijek s vrlo praktičnim implikacijama. Događaji ne posjeduju predodređenu budućnost, jer čovjek je principijelno (!) uvijek "mogao djelovati drukčije" sa svim mogućnostima, ali i rizicima koji iz ovoga proizlaze.

LITERATURA

- Abercrombie N. Hill; S. Turner B. (1994) **The Penguin Dictionary of Sociology**. Penguin: Harmondsworth.
- Cohen, Ira (1989) **Structuration Theory**. MacMillan: London.
- Giddens, Anthony (1979) **Central Problems in Social Theory**. MacMillan: London.
- Giddens, Anthony (1984) **Interpretative Soziologie**. Campus: Frankfurt (orig. "New Rules of Sociological Method", Hutchinson & Co. (Publishers) Ltd. London, 1976).
- Giddens, Anthony (1987) **Social Theory and Modern Sociology**. Stanford University Press: Stanford.
- Giddens, Anthony (1995) **Die Konstitution der Gesellschaft**. Campus: Frankfurt (orig. "The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration", Polity Press, Cambridge, 1984).
- Schönbauer, Günther (1994) **Handlung und Struktur in Anthony Giddens "social theory"**. S. Roderer Verlag: Regensburg.

STRUCTURE AND ACTION IN THE WORKS OF ANTHONY GIDDENS

SAŠA PUZIĆ

The paper presents Giddens' theoretical conceptualisation of the relationship between human agency and social structure. Along with the introduction and the closing part, the paper is thematically structured around this basic problem. The core of the paper consists of three analytical parts: Agency and the Acting Subject, Structure, and Structural Analysis. As each title suggests, the relationship between agency and structure is approached firstly on a micro level, from the actors standpoint, this is followed by a presentation of Giddens' idea of the duality of structure, and finally the problem was put in the context of social macro analysis.

In the closing part the author delivers a brief interpretation of Giddens' conceptualisation of the relationship between agency and structure, emphasising criticism on reified forms of thinking.